

Марина НАВАЛЬНА,

доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав-Хмельницький) navalna@rambler.ru

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ТЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ

У статті проаналізовано найуживаніші дієслова соціально-економічної сфери, що означають дії, процеси та стани, пов'язані з життям суспільства, визначено функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасних українських засобів масової інформації, простежено специфіку вживання та тенденції розширення згаданої дієслівної групи.

Належність цих дієслів до складу соціально-економічної лексики засвідчує здебільшого їхнє вживання в певних словосполученнях та конкретний контекст, в якому вони функціонують. Встановлено, що від загальноживаних слів дієслова-терміни відрізняються більшою абстрагованістю і точністю значень, нерідко вони використовуються як виразний зображувальний засіб, набуваючи додаткових семантичних відтінків.

Ключові слова: дієслова соціально-економічної сфери, лексеми економічної сфери, мова засобів масової інформації, стилістична роль.

Літ. 11

Maryna Navalna,

Doctor of Philological Sciences, Professor of Document Science Department
Pereyaslav-Khmenytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University
(Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky) navalna@rambler.ru

TRENDS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC VERBS OF UKRAINIAN LANGUAGE AGAINST THE BACKGROUND OF SOCIAL DYNAMICS

The article analyzed the most common verbs socioeconomic sphere that mean actions, processes and conditions related to the life of society, defined functional and stylistic characteristics of these verbs in the language of modern Ukrainian mass media, traced the specific use and trends in the expansion of this verbal group.

Conclusions and generalizations of accomplished research contribute to a deeper understanding of the structural and semantic properties of the verb, enriched with new ideas theoretical lexicology, form the scientific basis for the systematic study of other groups of linguistic units, taking into account their formal and content features. Theoretical generalization will be used in further research works on problems of semantics, terminology and derivation of Ukrainian language.

For the first time in Ukrainian linguistics it was studied terminology verbal vocabulary of socioeconomic sphere on the material of the media, as a result it was set the main trends of their semantic development, derivation and functioning.

Verb-terms denoting concepts socioeconomic sphere have their own specific, they somewhat differ from the scientific and technical terminology systems. The mass media use verbs that mean concepts of various spheres of social and economic sciences. Affiliation of these verbs to the socioeconomic vocabulary largely confirms their use in certain phrases and specific context in which they operate. Verb-terms are more abstracted and precise in meaning than common words, quite often they are used as an expressive figurative means, acquiring additional semantic nuances.

Keywords: verbs of socioeconomic sphere, the economic sphere token, the language of mass media, stylistic role.

Ref. 11

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ГЛАГОЛОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА НА ФОНЕ СОЦИАЛЬНОЙ ДИНАМИКИ

В статье проанализированы наиболее употребляемые глаголы социально-экономической сферы, обозначающие действия, процессы и состояния, связанные с жизнью общества, определены функционально-стилистические характеристики этих глаголов в языке современных украинских средств массовой информации, прослежено специфику употребления и тенденции расширения упомянутой глагольной группы.

Принадлежность этих глаголов в состав социально-экономической лексики свидетельствует основном их употребление в определенных словосочетаниях и конкретный контекст, в котором они функционируют. Установлено, что от общеупотребительных слов глаголы-термины отличаются большей отвлеченностью и точностью значений, нередко используются как выразительное изобразительное средство, приобретая дополнительных семантических оттенков.

Ключевые слова: глаголы социально-экономической сферы, лексемы экономической сферы, язык средств массовой информации, стилистическая роль.

Лит. 11

Постановка проблеми. Розвиток науки й техніки, міжнародне співробітництво вчених, митців, технічна й комерційна співпраця та інші стосунки між людьми, інституціями, державами спричинюють проникнення термінології майже в усі сфери соціально-економічної діяльності. Термінологія сучасної української літературної мови дуже багата й розгалужена. У її складі виділяються великі групи суспільно-політичної та соціально-економічної термінологічної лексики. Вони характеризуються деякими особливостями, що зумовлені екстралінгвістичними факторами і які певною мірою відрізняють ці терміносистеми від наукової й технічної термінологічних систем. Їм не властива така стильова закріпленість, замкненість, яку спостерігаємо в інших термінологічних шарах лексики [9, 160]. Динамічні зміни в цій лексичі потребують нових описів та класифікацій, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Суспільно-політична лексика, як відомо, перебуває в процесі постійних змін, для неї не характерна однозначність, як для всіх інших термінів. Але це не означає, що вона зливається із загальноживаною лексикою [3, 18]. Інші дослідники з цього приводу зауважують, що суспільно-політична термінологія «органічно входить у загальнонародну мову», а значна частина цих термінів функціонує з обома значеннями – термінологічним і нетермінологічним [1, 18].

Незамкненість, рухливість меж суспільно-політичної та соціально-економічної лексики, особливий характер її системності, пов'язаний безпосередньо із суспільним ладом, ідеологією, економікою, здатність викликати до себе певне емоційне ставлення, відсутність активного втручання людини у творення цієї лексики порівняно з науково-технічною термінологією дають підстави твердити про істотні відмінності цих термінологічних груп від інших терміносистем, про їхній тісний зв'язок із загальноживаною лексикою.

Важливою рисою суспільно-політичних та соціально-економічних термінів є розвиток у них нових значень. Т. І. Панько вважала, що «про термін як виразник відповідного

поняття можна говорити лише умовно. Семантика терміна наштовхує на розуміння поняття, однак не завжди розкриває його суть, інакше ми не могли б спостерігати наповнення терміна новим змістом у зв'язку із зміною економічної формації» [6, 13].

Л. А. Булаховський зазначає, що терміни, зберігаючи виразність значення і сталість вживання, «зазнають загальної долі слів у своєму історичному житті, і вони не уникають впливу тих або інших обставин, які розхитують початкову домовленість» [2, 23].

Кожна тематична група термінів має свої релевантні ознаки [7, 8; 64, 12]. У деяких групах вони збігаються, наприклад, ознаки філософських та логічних термінів або ознаки економічних та ринкових тощо. Дослідники термінів в останні роки відзначають «термінологічну полісемію», це коли термін паралельно вживається в кількох термінологіях [8, 42]. Напр., дієслово *кредитувати* може вживатися як у фінансовій галузі, так і в економічній, лексема *посвідчувати* може бути терміном як офіційно-ділової, так і юридичної діяльності.

У мовознавстві відомі два загальноприйнятих принципи, за якими співвідносять термінологію із загальноновживаною лексикою: термінологія – частина загальноновживаної лексики, від якої вона відрізняється певними особливостями, та термінологія – відокремлена група слів [3, 20].

О. Г. Аксьонова пропонує свою класифікацію. Вона поділяє терміни на три групи: 1) суто терміни; 2) багатозначні слова, одним із значень яких є термінологічне; 3) слова, суспільно-політичне значення яких виявляється в словосполученнях або і в ширших контекстах [1, 11].

А. А. Бурячок визначає місце суспільно-політичної лексики в системі сучасної української мови так: «Це особливий шар термінологічної лексики, що посідає проміжне місце між функціонально обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, і загальноновживаною літературною лексикою, з якою він постійно інтерферує, що робить диференційну межу між ними мінливою, рухливою» [3, 22–23].

Предметом дослідження є лексико-семантичні процеси в українській періодиці означеного періоду.

Мета дослідження – охарактеризувати термінологічну дієслівну лексику на позначення понять соціально-економічної сфери.

Ставили такі **завдання**: проаналізувати найуживаніші дієслова соціально-економічної сфери, що означають дії, процеси та стани, пов'язані з життям суспільства, визначити функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасних українських засобів масової інформації, простежити специфіку вживання та тенденції розширення згаданої дієслівної групи.

Для досягнення поставленої мети та завдань було використано метод лінгвістичного спостереження та описовий **методи**.

Серед термінів, що визначають соціальні та економічні поняття, виділяємо групу дієслів-термінів. Відомо, що дієслова внаслідок своєї широкої семантики, значно рідше стають термінами, ніж, наприклад, іменники, тому їх досить часто важко відмежувати від загальноновживаних слів. Ця близькість зумовлена тим, що велика кількість термінів виникла на основі загальноновживаних слів у процесі їх термінологізації.

У текстах засобів масової інформації кінця ХХ століття вживаються дієслова, що означають поняття з різних сфер суспільних та економічних наук, зокрема з: 1) економічної: *девальвувати, продуцентувати, демпінгувати, експортувати, імпортувати, картелювати, синдикувати, ліцензювати* та ін., напр.: *Туркменістан – східна країна. Тому*

Навальна М. Тенденції розвитку соціально-економічних дієслів...

слід думати, що туди **експортувати** («Київський телеграф»); Монополісти капіталістичних країн з метою завоювання економічних важелів і придушення конкурентів **демпінгують** ціни («ТСН») та ін.; 2) логічної: аргументувати, доводити, індукувати, дедукувати, логілізувати та ін., напр.: Що ж, демократія – то завжди ризик. Але не можна той ризик, як у згаданій період, перетворювати – на смертельний. А кожні перетворення треба серйозно **аргументувати** («Київські відомості»); Спеціалісти **доводять** правоту і ефективність реформ, але більшість депутатів цьому не вірять («День») та ін.; 3) філософської: абсолютизувати, абстракціювати, аналогізувати, детермінізувати, індетермінізувати, екзистенціалізувати, ірраціоналізувати, іманентнізувати, філософствувати та ін., напр.: Даремно філософи **абсолютизували** ідею марксизму-ленінізму, адже нині про це згадують тільки в історичному аспекті («Вісті»); Вчені **аналогізують**: знаходять зв'язок між сучасними подіями і тим, що відбувалося кілька десятиліть років тому («Репортер») та ін.; 4) психолого-педагогічної: мотивувати, пам'ятати, уявляти; асистентувати, викладати, виховувати, екзамінувати, студіювати та ін., напр.: Ще живі люди, які **пам'ятають** страшні події тридцять третього, вони це не забудуть ніколи... («Сільські вісті»); Менеджерів, що тільки вчора закінчили вуз, сьогодні **екзаменують** щоденні реалії, а не викладацький склад навчального закладу («Промінь») та ін.; 5) юридичної: апелювати, амністувати, захищати, криміналізувати, обороняти, оскаржувати, осуджувати та ін., напр.: Адвокати професійно **захищали** підсудного, тому і досягли бажаного результату – волі («Напередодні»); Прокуратура вдруге **оскаржує** рішення суду. Попереду знову судові процеси («Київська правда») та ін.; 6) дипломатичної: денонсувати, декларувати, парафувати, ратифікувати, легалізувати та ін., напр.: З цього моменту документ набрав юридичної сили – договір **ратифікували** («Новини»); Плани тепер не здійсняться, бо одна сторона **денонсувала** про свої обов'язки, договір припинив дію («Репортер») та ін.; 7) фінансової: авансувати, авізувати, асигнувати, балансувати, субсидіювати, дотувати, позичати, фінансувати та ін., напр.: Робота підприємства стабілізувалася, працю робітників стали **авансувати** («Робітнича газета»); Кланово-кастова система позбавляє Україну будь-яких надій на краще майбутнє, як би не **фінансували** реформи із-за кордону («Високий замок») та ін.; 8) офіційно-ділової: наказувати, інструктувати, циркулювати, посвідчувати, заявляти, ухвалювати, секретарювати та ін., напр.: Уряд дуже впевнено **заявляє** про економічні зміни («Урядовий кур'єр»); Президент **наказує** прискорити розслідування кримінальної справи і регулярно звітуватися Міністру... («Україна молода») та ін.; 9) ринкових відносин: інвестувати, кредитувати, патентувати, сертифікувати, фрахтувати та ін., напр.: Підприємство вносить кошти на чийсь рахунок, гроші відразу ж **інвестують** в економіку, одним словом, приносять користь... («Медіа Простір»); Ніхто не поспішає **кредитувати** мале підприємництво, через це розвиток ринку в Україні пригальмовує... («Вечірній Київ») та ін.

Належність зазначених дієслів до соціально-економічної лексики засвідчує здебільшого їхнє вживання в певних словосполученнях та конкретний контекст, у якому вони функціонують. Дієслова-терміни в текстах засобів масової інформації відрізняються від загальноновживаних слів більшою абстрагованістю і точністю значень.

Дієслова соціально-економічної сфери не формують терміносполук. Майже всі вони є словами іншомовного походження [5, 159].

Більшість дієслів соціально-економічної сфери, що використовуються в текстах засобів масової інформації, є зрозумілими для читачів, глядачів, слухачів, пор.: експортувати, імпортувати, інвестувати, амністувати, криміналізувати, легалізувати, фі-

нансувати, ратифікувати, субсидіювати та ін. Вони не ускладнюють сприймання тексту. Тому ознака термінів – обмеженість їх уживання, незрозумілість для широкого кола мовців – меншою мірою стосуються дієслів із сфери соціально-економічного життя.

Дієслова-терміни використовуються в публіцистичному стилі і як виразний зображувальний засіб, тобто вони вживаються не в прямому, а в переносному значенні, набувають додаткових семантичних відтінків. Напр., дієслово *циркулювати* використовується не в значенні «давати розпорядження, накази підвідомчим установам або підлеглим службовим особам», а має негативний, навіть дещо іронічний відтінок. Читачеві стає зрозуміло, що дія, яку виражає це дієслово, має нескінченний характер, що директиву не буде виконано, напр.: *Про свої негаразди старий партизан практично щодня циркулює у всі районні інстанції. У селі всі про це знають. Даремно «писар» чекає листовошу...* («Сільські вісті») та ін.

Зміни в значеннях дієслів-термінів відбуваються передусім унаслідок прогресу галузі науки, яку вони представляють, що спричиняє звуження чи розширення їхнього змісту.

Терміни, як відомо, можуть вступати у синонімічні відношення [4, 54]. Не є винятком і дієслова-терміни на означення соціальних та економічних понять, напр.: *аргументувати, доводити, теоретизувати; дотувати, субсидіювати, інвестувати* та ін., напр.: *Пенсіонерів, членів багатодітних сімей, самотніх громадян завжди багато в цих коридорах. Держава субсидіює їхнє житло* («День»); *Комерційні засоби масової інформації дуже боляче сприймають повідомлення про те, що держава дотуватиме державні видання* («Промінь»); *Скільки було урочистих гасел, що корейці інвестують завод? Нічого з цього не вийшло, ніхто цих автомобілів не купує...* («Вісті») та ін.

Група дієслів-термінів соціально-економічної сфери в кінці ХХ століття помітно збагатилася за рахунок нових одиниць, які прийшли в мову разом із процесами, що їх вони позначають, напр.: *брокериджувати* – «розширювати коло брокерів»; *офертувати* – «пропонувати укласти угоду»; *корпоратизувати* – «об'єднувати щось, когось в одне ціле» та ін. Такі дієслова малозрозумілі масовому читачеві. А словники термінів, які виходили друком протягом останніх десяти років, фіксують переважно терміни-іменники, дієслова ж залишаються поза увагою упорядників [11].

Входження таких інновацій до лексичної системи сучасної української мови засвідчує розширення одиниць синонімічних рядів, розширення виражальних засобів, які в текстах засобів масової інформації набувають додаткових семантичних відтінків.

Вживаючись у нових для себе функціональних сферах, терміни вступають у зв'язки з найрізноманітнішими мовними компонентами, від яких вони раніше у складі замкнутої термінологічної системи були ізольовані. Унаслідок взаємодії з елементами публіцистичного стилю «відбувається своєрідна експресивна детермінологізація раніше нейтральних, «безпристрасних» термінів. Вони набувають більш чи менш яскраво вираженого емоційного і психологічного забарвлення» [10, 139].

Переходячи до розряду загальноживаних слів, дієслова-терміни зазвичай повністю зберігають своє номінативне пряме значення. Проте після розширення сфери їхнього функціонування часто спостерігається і генералізація, узагальнення змісту. Дієслово починає вживатися в ширшому значенні, використовується для позначення дій та процесів, часом дуже віддалених від сфери його первісного призначення, напр., дієслово *теоретизувати*, пор.: *Практичного досвіду, що може показати реальні позитивні результати застосування препарату проти СНІДу, поки що немає, фармацевти, лікарі тільки теоретизують...* («Голос України»); *Вони [ті, що мітингують] люблять на*

Навальна М. Тенденції розвитку соціально-економічних дієслів...

майданах теоретизувати, тобто розумувати на різні теми, не підкріплюючи своїх висловлювань конкретними фактами... («Вісті») та ін.

Результати дослідження. Отже, процес збагачення мови засобів масової інформації дієсловами-термінами із соціально-економічної сфери помітно активізувався. Вони перестали бути доступними лише обмеженому колу фахівців – ними починає оперувати широкий загал людей. Дієслова-терміни соціально-економічної сфери стають постійною зв'язковою ланкою між діями і словами в процесі номінації нових дій та явищ, показником впливу екстралінгвістичних факторів на лексику.

Висновки. Дієслова-терміни на позначення понять соціально-економічної сфери мають свою специфіку, вони певною мірою відрізняються від наукової і технічної термінологічних систем. У засобах масової інформації вживаються дієслова, що означають поняття з різних сфер суспільних та економічних наук. Належність цих дієслів до складу соціально-економічної лексики засвідчує здебільшого їхнє вживання в певних словосполученнях та конкретний контекст, в якому вони функціонують. Від загально-вживаних слів дієслова-терміни відрізняються більшою абстрагованістю і точністю значень, нерідко вони використовуються як виразний зображувальний засіб, набуваючи додаткових семантичних відтінків.

Список використаних джерел

1. Аксьонова О. Г. Семантичні зміни в групі суспільно-політичної лексики української літературної мови другої половини XIX – першої половини XX ст. : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.02 / О. Г. Аксьонова. – К., 1968. – 374 с.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1959. – 308 с.
3. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов / А. А. Бурячок. – К. : Наукова думка, 1983. – 248 с.
4. Ковальчук Л. Ю. Синонимия терминів в русской устной научной речи : дисс. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Людмила Юрьевна Ковальчук. – Одеса, 1993. – 214 с.
5. Мащок Г. П. Роль терминологии в обогащении значений общеупотребительной лексики украинского языка: дисс. ... кандидата філол. наук : 10.02.02 / Мащок Галина Петровна. – Львов, 1985. – 192 с.
6. Панько Т. И. Развитие украинской экономической терминологии XIX–XX веков : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. : 10.02.02 «Украинский язык» / Т. И. Панько. – Львов, 1965. – 16 с.
7. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Покровська. – Харків, 1996. – 24 с.
8. Структура сучасного терміна. Універсалії в галузі термінології // Науково-технічний прогрес і мова. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 37–56.
9. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / [за заг. редакцією акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
10. Термін і художнє слово // Науково-технічний прогрес і мова. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 137–149.
11. Словник термінів ринкової економіки / [за заг. ред. проф. В. І. Науменка]. – К. : Глобус, 1996. – 288 с.

References

1. Aksonova O. H. Semantychni zminy v hrupi suspilno-politychnoi leksyky ukrainskoi literaturnoi movy druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX st. : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.02 / O. H. Aksonova. – K., 1968. – 374 s.
2. Bulakhovskiy L. A. Narisy z zahalnoho movoznavstva / L. A. Bulakhovskiy. – K. : Radianska shkola, 1959. – 308 s.

Мовознавство. Соціальні комунікації. Літературознавство

3. Buriachok A. A. Formuvannia spilnoho fondu sotsialno-politychnoi leksyky skhidnoslovianskykh mov / A. A. Buriachok. – K. : Naukova dumka, 1983. – 248 s.
4. Kovalchuk L. Yu. Synonymyia termynov v russkoi ustnoi nauchnoi rechy : dyss. ...kandydata fylol. nauk : 10.02.01 / Liudmyla Yurevna Kovalchuk. – Odessa, 1993. – 214 s.
5. Matsiuk H. P. Rol termynolohyy v obohashcheny znachenyi obshcheupotrebytelnoi leksyky ukraynskoho yazyka: dyss. ...kandydata fylol. nauk : 10.02.02 / Matsiuk Halyna Petrovna. – Lvov, 1985. – 192 s.
6. Panko T. Y. Razvytye ukraynskoi ekonomycheskoi termynolohyy XIX–XX vekov : avtoref. dyss. na soyskanye uchen. stepeny kand. fylol. nauk : spets. : 10.02.02 «Ukraynskiy yazyk» / T. Y. Panko. – Lvov, 1965. – 16 s.
7. Pokrovska O.A. Ukrainska terminolohiia rynkovykh vidnosyn : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova» / O. A. Pokrovska. – Kharkiv, 1996. – 24 s.
8. Struktura suchasnoho termina. Universalii v haluzi terminolohii // Naukovo-tekhnichnyi prohres i mova. – K. : Naukova dumka, 1978. – S. 37–56.
9. Suchasna ukrainska literaturna mova : Leksyka i frazeolohiia / [za zah. redaktsiieiu akad. I. K. Bilodida]. – K. : Naukova dumka, 1973. – 440 s.
10. Termin i khudozhnie slovo // Naukovo-tekhnichnyi prohres i mova. – K. : Naukova dumka, 1978. – S. 137–149.
11. Slovnyk terminiv rynkovoï ekonomiky / [za zah. red. prof. V. I. Naumenka]. – K. : Hlobus, 1996. – 288 s.